

O‘ZBEKISTONDA CHINGIZ AYMATOV VA ASARLARINING TADQIQI

Muratov Abdikerim Jarkinbaevich

Qirg‘iziston Respublikasi, Bishkek shahri,
I. Arabayev nomidagi Qirg‘iz davlat
universiteti, pedagogika
fanlari doktori, professor
E- mail: basnredaktor@mail.ru

Mirzaeva Salimaxon Rayimjanovna

O‘zbekiston Respublikasi, Andijon shahri
Andijon davlat universiteti,
Filologiya fakulteti, o‘zbek adabiyoti
kafedrası, filologiya fanlari doktori, professor
E- mail: SalimaMirzaeva@mail.ru

Alisultanova Nigora Abibullaevna

O‘zbekiston Respublikasi, Andijon shahri
Andijon davlat pedagogika
institutı Pedagogika fakulteti rus-qirg‘iz tili
va adabiyoti kafedrası v.b. dotsent
E- mail: Nigoraalisultonova@mail.ru

ANNOTATSIYA

Chingiz Aytmatov XX asr jahon adabiyotiga ta’sir ko’rsatgan mumtoz yozuvchidir. Uning o’sha jahon adabiyoti bilan aloqasi yana ko’plab tadqiqotlar ob’ekti bo’lishi kerak. Albatta, o‘zbek adabiyoti, o‘zbek madaniyat arboblari adabiy ta’sir ko’rsatgan, shaxsiy aloqalar yaratgan. Ushbu ijodiy aloqani o’rganish bugungi kunning dolzarb mavzusidir.

Maqolada buyuk jamoat arbobi, buyuk adib Chingiz Aytmatovning o‘zbek adiblari bilan aloqalari, ularning ijodiy ta’siri haqida so‘z boradi. Sovet jamiyatining ruhi, yozuvchilarning jamiyatdagi o‘rni o‘z ifodasini topgan.

Maqola o‘zbek-qirg‘iz madaniy aloqalari, Chingiz Aytmatovning tarjimai holi va ijodi bilan qiziquvchilarga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: adabiy muloqot, o‘zbek adabiyoti, yozuvchi, jamoat arbobi, jurnalistika, jurnalist-publisist, madaniyat arboblari, tarjima.

АННОТАЦИЯ

Чингиз Айтматов – писатель-классик, оказавший влияние на мировую литературу XX века. Его связь с этой мировой литературой должна стать предметом еще многих исследований. Безусловно, узбекская литература и узбекские деятели культуры оказали литературное влияние и создали личные связи. Изучение этой творческой связи является актуальной темой сегодняшнего дня.

В статье рассказывается о контактах крупного общественного деятеля и великого писателя Чингиза Айтматова с узбекскими писателями и их творческом влиянии. Отражены дух советского общества, место писателей в обществе.

Статья посвящена тем, кто интересуется узбекско-киргизскими культурными связями, биографией и творчеством Чингиза Айтматова.

Ключевые слова: литературное общение, узбекская литература, писатель, общественный деятель, журналистика, литератор, журналист-публицист, деятели культуры, перевод.

STUDY OF CHINGIZ AIMATOV AND WORKS IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

Chingiz Aitmatov is a classic writer who influenced the world literature of the 20th century. Its connection with that world literature should be the object of many more studies. It is, of course, Uzbek literature and Uzbek cultural figures that have had a literary impact and created personal connections. The study of this creative connection is an actual topic of today.

The article talks about the contacts of the great public figure and great writer Chingiz Aitmatov with Uzbek writers and their creative influence. The spirit of Soviet society, the place of writers in society is reflected. The article is dedicated to those who are interested in Uzbek-Kyrgyz cultural relations, biography and creativity of Chingiz Aitmatov.

Keywords: literary communication, Uzbek literature, writer, public figure, journalism, writer, journalist-publicist, cultural figures, translation.

KIRISH

O‘zbek adabiyoti va adib o‘rtasidagi ijodiy bog‘liqlik ko‘plab tadqiqotlar obyektiga aylangan va bu tarixiy-adabiy jarayon yarim asrdan ortiq yo‘lni bosib o‘tgan. Mavzu tadqiqotchilarining birinchi avlodi qatoriga T.Baboev, R.Inagamov, G‘.Salamov, A.Sodiqov, X.Bapaev kabi yozuvchilarni kiritishimiz mumkin, ular

qirg'iz-o'zbek madaniy-adabiy aloqalarini o'rganish doirasida Ch.Aytmatov ijodiga ham to'xtaldilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADOLOGIYASI

Keldibek Seydanov "Adabiy hamkorlik" [1.] kitobida qirg'iz-o'zbek adabiy aloqalarini xronologik tahlil tartibida o'rgangan. Muallif adabiy aloqalarning tez sur'atlar bilan kuchayishini o'sha davrda SSSR tarkibiga kirgan ikki respublika o'rtasidagi ilmiy, adabiy-madaniy uchrashuvlar, 1958 yilda Toshkentda bo'lib o'tgan Osiyo va Afrika mamlakatlari adiblarining anjumanining, A. Navoiy, G'.G'ulom, Oybek va boshqa adiblar yubileylarining, 1969-yil sentabrdagi O'zbekistonda o'tkazilgan qirg'iz adabiyoti va san'ati kunlarining, 1970-yilda Qirg'izistonda o'tkazilgan o'zbek adabiyoti va madaniyati o'n kunligining muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, adabiy aloqalarning chuqurlashishida yozuvchilarning uchrashuvlari, suhbatlari, hat-yozishmalari muhim o'rin tutganiga ishora qilib, Chingiz Aytmatov va Asil Rashidovning shaxsiy munosabatlari haqida so'z yuritadi.

NATIJARLAR

U o'zbek tiliga barcha asarlari tarjima qilinib, kitobxonlar orasida juda mashhur bo'lgan yozuvchi - Chingiz Aytmatov ekanligini aytib, 1976 yilda Toshkentda bo'lganida shunday degan edi: "Meni kitoblarimni o'zbek tiliga tarjima qilgan do'stlarimga, ayniqsa, yozuvchi va tarjimon Asil Rashidovga katta rahmat aytaman. Mening "Oq kema", "Jamiyla" kabi bir qancha asarlarimni Asiljon o'zbek tiliga, huddi men qirg'iz tilida yozganimdek muvaffaqiyatli tarjima qila oldi", deya misol keltiradi.

MUHOKAMA

Atoqli qirg'iz aytmatovshunosi Abdildajon Akmataliyev "Ч.Айтматов жана боордош элдер адабияты", "Чингиз Айтматов и взаимосвязи литератур", "Значение творческой активности Ч.Айтматова в процессе взаимообогащения национальных литератур" monografiyalarida, «Творчество Чингиза Айтматова во взаимодействии с тюркоязычными литературами народов СССР» mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida muallifning o'zbek ijodkorlari bilan shaxsiy munosabati, ijodiy ta'sirlari, syujeti va obrazi tomondan o'xshashliklari tahlil qilingan. Shuningdek, yozuvchi ilmiy tadqiqot mavzusi uchun material to'plash chog'ida K.Yashen, A.Rashidov, V.Zohidovlar bilan suhbatlashgan. "O'zbek-qirg'iz adabiyoti munosabatlarini o'rganishda A.Aqmataliyev ijodiga murojaat qilish zarur. U o'zbek adabiyoti bilimdoni, tez-tez kelib-ketib, ilmiy ishlar yozardi, - deydi Toshkentda yashovchi o'zbek professori Suyun Qoraev.[2.]

Uning asarlarini matbuotda o'zbek olimlari ham yuqori baholadilar. 1980-yilda Frunze shahrida bo'lib o'tgan Chingiz Aytmatov ishtirok etgan "Закономерности развития новописьменных литератур и проблемы социалистического реализма"

mavzusidagi Butunittifoq konferensiyasida Toshkent madaniyat institutining yosh o‘qituvchisi Sharifa Sharipova o‘zbek-qirg‘iz adabiy aloqalari haqida ma’ruza qilib, Aytmatov Mirtemirning o‘zbek tiliga “Manas” dostonini tarjima qilgani haqida so‘z yuritir ekan, qirg‘iz yozuvchisining bu tarjimini monolit va rang-barang deb baholaganini misol qilib keltiradi.[3]

Perizat (Ferizat) Mirza-Ahmedovaning “Национальная эпическая традиция в творчестве Айтматова” kitobi va “Национальная эпическая традиция в творчестве Чингиза Айтматова” mavzusidagi dissertatsiyasi [4.] o‘zbek yozuvchilarining qirgiz yozuvchisi ijodiga qiziqib, ilmiy ishlar yozishda manba bo‘lganligiga misol bo‘ladi, demak ushbu fakt yozuvchining ijodidagi qirg‘iz xalqining epik an‘analari o‘zbek adiblarini ham qiziqtirgani aniq.

O‘zbekistonda muallifning asari haqida o‘tgan asrning 70-80-yillarida Mustafoql Karimov [5.] va Sharifa Sharipova adabiyotshunoslik fanidan nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Sh.Sharipovanning “Chingiz Aytmatov o‘zbek adabiyotida” maqolasi ham 1979-yilda “Qirg‘iziston madaniyati” gazetasida chop etilgan.

Chingiz Aytmatovning 75 yilligiga bagishlangan “Философия жизни и творчества Чингиза Айтматова”, 80 yilligiga bagishlangan “Чингиз Айтматов навечно с сердцах узбекстанцев” maqolalardan tashkil topgan yozuvchi haqidagi xotiralardan, uning ijtimoiy va adabiy faoliyatini ochib beruvchi, kitoblarning asosiy o‘zagi jahon rassomining o‘zbek xalqi, o‘zbek shoir va yozuvchilari bilan aloqalari haqidagi iliq so‘zlar, fikrlardan iborat.

Qirg‘iziston Respublikasining O‘zbekistondagi elchixonasi va elchi U.Chinaliyev tashabbusi bilan so‘zboshi yozgan “Философия жизни и творчества Чингиза Айтматова” jamoaviy to‘plamiga adabiyot professorlari Nurboy Ortiqov, Go‘zal Abdullayeva, Parizat Mirza-Ahmedovalarning maqolalari kiritilgan.

Faylasuf olim akademik S.Shermuhamedovning adibning M.Shaxanov bilan suhbat kitobining falsafiy mazmunini ochgan, professorlar O. Fayzullaev “Ohirzamon nishonlari” haqida, X. Aliqulov yozuvchining madaniy merosga munosabati haqida, Q. Xonazarov “Faylasuf yozuvchi”, Manzura Xolmatova (O‘zbekistonlik qirg‘iz qizi) “Chingiz Aytmatovning axloqiy-falsafiy qarashlarining o‘ziga xos xususiyatlari”, V. Alimasov “Haqiqat davolabgina qolmaydi” maqolalari kiritilgan. O‘zbekistonlik jurnalist, falsafa fanlari nomzodi Tulenbay Qurbonov va tarjimon Suyun Qoraev bilan suhbat, yana bir radiojurnalist S.Sultonovanning “Chingiz Aytmatov asarlari o‘zbek radiosi to‘lqinlarida” nomli ikkita maqolasi qirg‘iz tilida chop etildi.

O‘zbekistonda nashr etilgan yana bir e‘tiborga molik asar Ilhom G‘aniyev va Rustam Ibrohimovning “Chingiz Aytmatov va XXI asr” monografiyasidir. [6.]

Kitobda Aytmatov turkiy tilning Alisher Navoiydan keyingi eng yirik vakili sifatida baholanib, uning asarlari Dante Aligeri, Jovanni Bokkachcho, Uilyam Shekspir, Migel de Servantes, Daniel Defo, Iogan Volfgang Gyote, Lev Tolstoy, Fyodor Dostoevskiy, Mixail Bulgakov, Gabriel Garsia Markes kabi adabiyotning betakror klassiklari ijodi kontekstida baholanadi, ijodkor ijodini falsafiy, siyosiy, mifologik, estetik jihatlardan tahlil qiladi.

Biz soʻz yuritayotgan mavzudagi katta hajmli kitoblardan biri Suyun Qoraevning “Chingiz Aytmatov buyuk yozuvchi, kamtarin inson, sodiq doʻst” degan kitobi. Yozuvchi Chingiz Aytmatovning “Ohirzamon nishonlari” va “Togʻlar qulaganda” romanlarini rus tilidan oʻzbek tiliga tarjima qilgan. Olim yozuvchi bilan shaxsiy muloqotidan tortib, asarlarining oʻzbek tiliga tarjima kilinishi, Aytmatovning oʻzbek adiblari bilan shaxsiy munosabatlari, asarlari gʻoyalari, dunyoga tarqatilishidan tortib, koʻplab maʼlumotlarni ishlab chiqadi va tahlil qiladi. “Aytmatov 1961 yildan boshlab Oʻrta Osiyo va Qozogʻiston respublikalariga, jumladan, Oʻzbekiston poytaxti Toshkentga tez-tez borib, oʻzbek xalqining hayoti, boy madaniyati, hayot tarixi bilan yaqindan tanishar, qalam egalari bilan tez-tez suhbatlashib turar edi. Natijada, qardoshlik oʻzbek xalqi, uning merosi haqida toʻliq maʼlumotlarga ega boʻldi. U Oʻzbekiston viloyatlarida koʻp bora ziyoratda boʻldi, cheksiz dalalarda “oq oltin”dan moʻl hosil olayotgan mehnatkashlar qatorida boʻldi, oʻzbek xalqining ogʻir hayotini oʻz koʻzi bilan koʻrdi.

Chingiz Aytmatov birodar oʻzbek xalqining hayoti, tili va urf-odatlarini, oddiy mehnatkashlarning tinimsiz mehnatini oʻz koʻzi bilan koʻrdi va oʻz asarlarida aks ettira boshladi. Shuning uchun u oʻzbek xalqini alohida hurmat qiladi, har bir yutuq va muvaffaqiyatidan xursand boʻladi, oʻzbek xalqi haqida koʻp gapiradi. Jumladan, u hayajon bilan shunday deydi: “Zamonaviy hayotimizning kundalik talabiga aylangan bu haqiqat haqida oʻylar ekanman, men Markaziy Osiyolik boʻlganim uchun Oʻzbekiston dunyoda koʻrsa boʻladigan “Ziyoratbop” oʻlkaga aylanganidan faxrlanaman va xursandman” – deydi hayajon bilan.

Yana bir tadqiqotchi Akmal Saidov davlat va jamoat arbobi, olim, huquqshunos, elchi, yuridik fanlar doktori, Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi. U 20-asr adabiyotini Aytmatovsiz tasavvur etib boʻlmasligini aytib, “Oq kema”ni, manqurt muammosini tahlil qildi, yozuvchi ulkan badiiy-falsafiy umumlashma olib, insoniyat intilishlarining soʻnmas vulqonini yaratganini taʼkidladi. [7.] Uning yana bir umumlashtirilgan taqrizli fikrlari Chingiz Aytmatovning 2017-yilda “Sharq” kompaniyasi tomonidan chop etilgan “Tanlangan asarlar” kitobiga nisbatan yozilgan. “Globallashuv davri”, “axborot asri” deb turlicha atalgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari jadal surʼatlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda xalqimizda kitobga boʻlgan munosabat, kitobga mehr pasaygani yoʻq. Internet, noutbuklar,

netbuklar, uyali telefonlar kabi zamonaviy texnologiyalarning qancha turlari kundankunga ko'paymasin, kitoblar o'ziga xos sehr va jozibani saqlab qolmoqda. Kitob – bilim, madaniyat va ma'rifat manbai. Adabiyot insonni yuksaltiruvchi, ma'naviy-ma'rifiy dunyosini shakllantiruvchi, tarbiyalovchi kuchdir. Eng muhimi, o'zni anglash, ichki dunyoni boyitish, millatni anglash, uning pok fazilatlarini yoshlarga yetkazishdagi o'rni muhim bo'lib, Ch.Aytmatov ana shu uslubiy pozitsiyadan kelib chiqib, tanlov haqida o'z fikrlari bilan o'rtoqlashadi. Uning “Международная дипломатия как творчество: Чингиз Айтматов - посол мира” asari yozuvchining diplomatik faoliyati va ijodini birgalikda ko'rib chiqqani bilan qiziq.

Ch.Aytmatov asarlarining o'zbek adabiyoti bilan, o'zbek adiblarining izlanishlari bilan bog'lanishining turli holatlari va adabiyotshunos olimlar, professorlar G'aybulla Salomov va To'qto Boboyevning “Oq kema” tarjimasidan, Pirmat Shermuhamedovning “Dunyo nazari – ahamiyat mezon”, Rahmatulla Inog'omovning “Adabiyotimiz go'zalligi”, Suyun Qoraev va Mustafuqul Karimovning “Birodarlik rishtalari” va boshqa maqolalar tahlil qilinadi.

O'zbek adabiyotshunos olimlari: akademiklar Laziz Qayumov, Izzat Sulton, Vohid Zohidov, professorlar Ozod Sharafiddinov, Matyoqub Qo'shchanov, Umarali Normatov, A. Quljonov, Hamidulla Boltaboyev v.b. taniqli vakillar adibning o'zbek tiliga tarjima qilingan asarlari haqida iliq fikrlar bildirdi.

Yozuvchi Shoyim Bo'taevning maqolasi yozuvchi ijodini tushunishda qisqaligi va ahamiyatliligi bilan ajralib turadi. Qarshi davlat universitetining katta o'qituvchisi A.Hamdam “Chingiz Aytmatov ijodi” maqolasida adibning umumiy ijodiga baho beradi.

Yozuvchi Pirmqul Qodirovning “Quyosh chiqayotganda yoyilgan nur”, Odil Yoqubovning “Iste'dod, maftunkor dunyo”, tarjimon Asil Rashidov va M.Nurmatovning “Hayot va go'zallik timsoli”, Asil Rashidovning “Hayotdek ko'p to'liqlar”, “Muhabbat madhiyasi”dan “Oq Kema” qadar”, yozuvchi Shukurullaning “Чөйчөк”, jurnalist Anvar Jo'raboyevning “Yozuvchi teatri”, Go'zal Abdullayeva va D.Aliyevaning “Наш современник” va boshqa maqolalar o'zbek aytmatologiyasining ko'p qirrali va ko'p ovoqli ekanligini tasdiqlaydi. Saidi Umirov, Norboy Ortiqov va boshqalar shular jumlasidandir. Saidi Umirov – tanqidchi, publitsist, tarjimon sifatida adibning publitsist asarlarini taxlilga tortadi. U Aytmatovning publitsistik faoliyatini olti bosqichga bo'lib qaraydi.

1-bosqich (1950-1956) - ijodining boshlanishidagi nashrlar va maqolalar.

2-bosqich (1956-1964) – Moskvadagi oliy adabiyot kursi talabasi, “Literaturny Qirg'iziston” jurnali muharriri, “Pravda” gazetasining O'rta Osiyo va Qozog'iston bo'yicha maxsus muxbiri bo'lgan davridagi maqolalari.

3-bosqich (1965-1985) adabiy-ijtimoiy va publitsistik faollikning qizg'in davri. Adabiyot va san'atning atoqli namoyandalari haqidagi suhbatlar, maqolalar, anjumanlardagi chiqishlar.

4-bosqich (1985-1990) - qayta qurish va SSSR qulashi davrida, elchixonada va "Chet el adabiyoti" jurnalida ishlagan paytidagi maqolalari va intervyulari.

5-bosqich (1991-2000) - ko'p tarmoqli faoliyat, dialog kitoblari, tele va radio suhbatlari, nutqlar.

6-bosqich (2000-2008) XXI asrda yangicha fikrlashlari.

U publitsist yozuvchining "O'zbek ijodi" haqida yozgan "Перестройка, гласность – дерево выживания" ("Правда", 1988 жыл 13 февраль) maqolasini yuqori baholaydi va uning O'zbekiston uchun juda muhim ekanligini qayd etadi.

O'zbekistonda adib ijodi haqida nafaqat yozuvchilar, faylasuflar, tilshunoslar, balki siyosatchilar ham maqolalar yozgan, masalan, siyosatshunos Nosir Toirovning yozuvchining 90 yillik yubileyi munosabati bilan e'lon qilingan "Chingiz Aytmatov va Asil Rashidov" nomli maqolasi. Unda yozuvchi va tarjimon o'rtasidagi ijodiy munosabatlarning boshlanishi va evolyutsiyasi, uning o'zbek kitobxonlari uchun foydalari bahsli tarzda bayon etilgan.

Chingiz Aytmatovning o'zbek xalqi, o'zbek adabiyoti bilan bog'liqligi haqidagi yana bir asarini eslatib o'tishimiz kerak. Adibning 75 yilligi munosabati bilan Moskvada nashr etilgan "Ковчег Чингиза Айтматова" nomli adib hayoti va ijodiga oid ilmiy izlanishlar va adabiyotshunoslik materiallaridan, xotiralar, fikrlardan iborat salmoqli to'plamdir. Bu maqolalarning aksariyati o'zbekistonliklar tomonidan yozilgan. Mamlakatimizning birinchi Prezidenti Islom Karimov: "Sizni dunyoning ko'plab mamlakatlarida, jumladan, O'zbekistonda ham keng e'tirof etadi va hurmat qiladi. Siz bilan bo'lgan samimiy do'stona uchrashuvlarimizni mamnuniyat bilan eslayman va o'ylaymanki, kelajakda bunday uchrashuvlar uchun qulay shart-sharoit yaratiladi", — deb yozadi u o'zining muqaddimasida katta pafos bilan.

Adib ijodi haqidagi kitobga kiritilgan Parizat Mirza-Ahmedovanning adabiyotshunoslik yo'nalishida, faylasuflar Qo'chqor Xonazarov "Сын человечества", Omonullo Fayzullaev "Научная фантастика в романе «Тавро Касандры» adabiy tanqidshunos va jurnalist Salom Umirov "Писатель планетарного мышления" maqolalarida inson, hayot va kelajak haqidagi fikrlar umumjahon ilmiy tushunchalari bilan birgalikda tahlil qilinadi. Kitob O'zbekiston matbuotida keng muhokama qilindi. Ulardan biri professor Ozod Sharafiddinovning "Insoniyatning buyuk vakili" sarlavhali maqolasidir.

Albatta, adibning o'zbek adabiyoti bilan bog'lanishi, uning ijodiy faoliyatini o'zbek adiblari tomonidan o'rganishi o'z tarixiga ega serqirra masaladir.

XULOSA

Shu bilan birga, muammo to‘liq o‘rganildi, deb ayta olmaymiz. Mavzuga yana bir necha bor yangi, nosovet nuqtai nazari bilan qaytishimiz kerak, shu bilan birga, yozuvchi vafotidan so‘ng, O‘zbekistonning yangi prezidenti bo‘lganidan keyin Aytmatovga munosabat ham alohida o‘rganishni talab etadi, chunki Aytmatov va o‘zbek adabiyoti mavzusi abadiy mavzu – u hamisha yangidir. Bizning bu kichik ishimizni bir lahza, shu yo‘nalishdagi sa’y-harakatlar sifatida qabul qilish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Seydanov K. Adabiy hamkorlik. – Toshkent, Fan, 1978. – 66
2. Qoraev S. Chingiz Aytmatov buyuk yozuvchi, mehribon inson, sodiq do‘st. – Toshkent, “Yosh asr avlodi”, 2015. – 318-bet.
3. Sharipova Sh. O‘zbek-qirg‘iz adabiy aloqalari haqida savol // Yangi yozma adabiyotning rivojlanish qonuniyatlari va sotsialistik realizm muammolari. Ma’ruza va nutq tezislari. – F.: Ilim, 1980. – 43-46-betlar.
4. Mirza-Axmedova, P.M. Aytmatova ijodida milliy epik an’ana / P.M. Mirza-Ahmedova. – Toshkent, 1980. – 180 b.
5. Karimov M. M.Auzov va Ch.Aytmatov asarlari o‘zbek tilida: avtoref. diss. qon filol. Fan. – Toshkent, 1976. – 19 b.
6. G‘aniyev I., Ibragimov R. Chingiz Aytmatov va XXI asr. – Toshkent, “Akademnashr”, 2012 yil.
7. Saidov A. Chingiz Aytmatov - zamonamizning daho yozuvchisi // <http://aytmatov.com/index.php?Itemid=276&catid=87:2011-01-19-12-40-28>